

(Arci)biskup a jeho faráři

David Trojan

(ARCH)BISHOP AND HIS PASTORS

This study focuses on the relations between the (arch)bishop of Prague and his parishes on his feudal estates, the utilization of these parishes for economically securing other fields of church administration (chiefly archdeacons and canons), and their role in the temporal administration of the bishop's properties. Based on the sources from the archbishop's office (2nd half of the 14th century), it considers the relations between the archbishop, the parishes under his patronage, and their pastors.

KEYWORDS:

Prague diocese; 13th–14th century; (arch)bishop's parishes; temporal administration of the (arch)bishop's estates

František Pražský v chvále (laudatio) na *svěho* biskupa Jana IV. z Dražic připomíná vedle obnovy tvrzí a dalších hospodářských objektů, že „též vystavěl mnoho kostelů ve své diecézi, a zvláště na biskupských statcích (in episcopatuum)“.¹ Takto položený důraz by znamenal, že jeho předchůdci *curam animarum* na vlastních statcích spíše zanedbávali. Lze sice předpokládat, že Tobiáš z Benešova se věnoval více hospodářské transformaci,² a tedy Jan mohl navázat dobudováním farní sítě do té podoby, jak ji zachycuje rejstřík papežského desátku (1352); není ovšem vždy jisté, které fundace lze připsat až jemu. Obecně je péče o svěřené kostely — zejména o katedrálu — považována za přední z biskupových ctností, a tak je i připomínána.³ Zmíněný Františkův výrok ovšem otevírá ještě jednu, poměrně podstatnou otázku — a sice, jak vypadal

- 1 Jana ZACHOVÁ (ed.), *Chronicon Francisci Pragensis*, Praha 1997, s. 42–43; česky podle *Kronika Františka Pražského*, in: Marie BLÁHOVÁ — Jakub PAVEL — Jana ZACHOVÁ (edd.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 73.
- 2 Tobiášova sbírka formulí obsahuje sice několik kusů určených k podpoře spálených nebo válkou jinak zpustošených kostelů a ke stavbě nových, vyjma Týna nad Vltavou však zřejmě nejde o kostely na biskupských statcích. Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Formulář Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Praha 1903 (dále FTB), č. 1, s. 1–2; č. 5, s. 4; č. 6, s. 4–5 a č. 9, s. 7. Pro Janův episkopát Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Cancellaria Johannis de Dražic*, AUC-HUCP 1991, č. 2, s. 29–59, zde č. 3, s. 43 (Přistoupim).
- 3 Příkladně opět biskup Tobiáš, svým působením plně rozkročený mezi temporální a spirituální stránkou svého úřadu. Pokud jeho současník (autor *Zlých let*) připomíná „zvláštní lásku kostelu pražskému, jehož je ženichem a pánem“ vedle zásluh o politickou stabilizaci země a diecéze, pozdější předhusitská tradice připomíná s ohledem na vztah ke své současnosti zejména vztah ke katedrále. Josef EMLER (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874, s. 367, citováno podle Marie BLÁHOVÁ — Zdeněk FIALA (edd.), *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, s. 185. Podrobně David TROJAN, *Tobiáš z Benešova. Biskup — Hospodář — Politik*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2021, s. 107–113.

vztah biskupa a far, jichž byl (arci)biskup patronem, a tedy (by) k nim měl mít nejblížeší vztah.⁴

Konfirmační knihy z druhé poloviny 14. století uvádějí pražského arcibiskupa jako patrona nebo spolupatrona u 32 kostelů a v případě dalších čtyř až sedmi to lze důvodně předpokládat.⁵ Nedržel tedy patronáty všech kostelů na svých statcích — řadu z nich v průběhu 13. a první poloviny 14. století získaly ke své prebendě osoby biskupovi blízké, často účastné na diecézní správě (arcijáhni, kanovníci biskupských kapitul); jindy patronát držela lokální zemanská šlechta, zřejmě jako relikv starších majetkových vztahů. Podrobně lze takový přesun sledovat v případě farního kostela sv. Máří Magdalény v Červené Řečici, centru rozsáhlého biskupova distriktu. V únoru roku 1300 potvrdil biskup Řehoř Zajíc z Valdeka tamní bohatě nadanou faru se všemi právy i povinnostmi pražskému kanovníku Vojslavovi, dříve faráři v Příbrami. Následující rok ovšem Vojslav, tehdy již kustos pražského kostela, přivtělil faru se souhlasem biskupa a kapituly ke své prebendě (na věčné časy) a *curam animarum* zajišťoval jeho zřejmě nepřilíši dobře živený vikář.⁶ Podobně Jan IV. daroval k výživě bílinského arcijáhna fary na biskupských statcích v Kyjích u Prahy a ve Vtelně u Mostu, ke svatojilskému kanonikátu výnosnou plebánií v biskupské Příbrami a děkanovi téže kapituly faru v Krásné Hoře na Humpolecku.⁷ Další patronáty držel hradecký a horšovský arcijáhen, kanovník a probošt týnské kapituly; připomeňme ještě fary darované roudnickým a rokycanským augustiniánům (mimo jiné Roudnice a Smolnice, repektive Rokycany).⁸

4 Právě tyto fary označuji jako *jeho*, tj. jejich patronát náležel přímo (arci)biskupovi. Označení „(arci)biskup“ užívám vzhledem k časovému vymezení studie a kontinuitě v této otázce.

5 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 32–33 (podle J. M. Klassen) uvádí 33 far; některé příklady v pozn. 82 na s. 50 je nutno opravit — viz příloha. Navíc připočteme patronát ke kostelu sv. Petra na ostrově v blízkosti biskupova dvora na Menším Městě: Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) III, Praha 1890, č. 1382, s. 542, a kapli sv. Antonína na Pražském hradě (tamtéž), a nadto proměnlivý počet oltářů pražské katedrály (sv. Silvestra a Vavřince): TÝŽ (ed.), RBM II, Praha 1882, č. 2771, s. 1211–1212.

6 TÝŽ (ed.), RBM IV, Praha 1892, č. 1915, s. 753, a č. 1928, s. 759; k řečickému kostelu naposledy Václav NEČADA, *Topografie kostelní sítě a kléruš řečického děkanátu do doby husitské*, diplomová práce, Historický ústav FF MUNI, Brno 2020, s. 117–119, na vztah faráře a biskupské správy upozornil již Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova I*, Pelhřimov 1927, s. 382–384.

7 Po řadě RBM II, č. 2775, s. 1214 (1306); RBM IV, č. 1964, s. 773–774 (1310), a Ferdinand TADRA (ed.), *Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubitz*, Archiv für österreichische Geschichte LXI, 1880, s. 267–597, s. 432–433 (1308–1323). K nadání fary v Příbrami náleželo (zřejmě až později) podací právo ke kostelu v (arci)biskupském Bohutíně; obecně k Janovu nakládání s biskupským zbožím: Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991, s. 21–24 a 138–140.

8 Odkazy viz příloha; k týnské kapitule: TÁŽ, *Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě*, in: Lubomír Vebr (ed.), *In memoriam Zdeňka Fialy: z pomocných věd historických*, Praha 1978, s. 41–60, zde s. 50n. Zatímco Smolnice připadla augustiniánům, k tamnímu kostelu prezentoval žatecký arcijáhen, což lze předpoklá-

Šlo vesměs o fary ekonomicky dobře zajištěné tak, aby jejich výnos i po odečtení nákladů nutných na držení věčného vikáře⁹ byl jejímu držiteli přínosný — ilustrativní je rozdělení někdejšího nadání řečické fary: náležely jí čtyři původně biskupské vsi na okraji předpokládané farnosti a čtyři další lány v sousední Brtné „ad vicariam“. Zatímco vikářské lány, byť v polovičním rozsahu, kostelu zůstaly i v závěru 14. století,¹⁰ jmenované vsi byly spolu s patronátem přivtěleny k pražskému kustodství,¹¹ což jistě neodpovídalo opakovaným požadavkům vojtěšského stolce namířeným proti krácení důchodů jednotlivých farních beneficí. V jiných, výše zmíněných případech (mimo donace augustiniánům) (arci)biskupova komora přichází pouze o příjmy z jednotlivých vsí, respektive jejich částí — pro ilustraci připomeňme faru v Příbrami, k níž „ab antiquo“ náležel biskupský desátek ze šesti vsí.¹² Nakládání s biskupským desátkem (podýmným) nepodléhalo — na rozdíl od oddělení majetku¹³ — souhlasu kapituly, a bylo tak poměrně častým způsobem biskupovy ekonomické podpory jemu blízkým institucím.¹⁴

Řečická fara je ovšem zajímavá ještě z jednoho důvodu — zdejší farář (později vikář) měl být nápomocen při správě tamního biskupského distriktu. Řehořova konfirmace připomíná, že farář má zastávat povinnosti notáře při výběru úroků a subsidií a dále vypomáhat při veškerých soudech týkajících se záležitostí řečické provincie. Plebánovi za to náležel úplný desátek ze všech biskupových příjmů z distriktu (z lánů, obilí, vepřů, medu, vosku, loje, soli, hříbat, z výtěžku dvorů, cel a pokut) a výmazné (tj. soudní poplatky). O takovém zapojení faráře do biskupovy hospodářské správy lze na základě podobně bohatého nadání uvažovat i v případě městečka Příbrami,¹⁵ ale snad i v dalších centrech biskupských distriktů (jako byly především Chýnov,¹⁶

dat i pro dobu, kdy byla ves biskupovou: František Antonín TINGL (ed.), *Liber Confirmationum* (dále LC) VI, Praha 1883, s. 129.

- 9 Již biskup Tobiaš nařizuje připsat vikářům podíl (de porcionibus ecclesiae porcio honesta) a zapovídá krátit farní důchody při obsazování far, což dovedeno do důsledku sami jeho nástupci jmenovanými inkorporacemi popřeli (FTB, č. 204, s. 159–160); obecně se pro závěr 14. století počítá s minimálním ročním příjmem 6 kop grošů.
- 10 Josef EMLER (ed.), *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*, Praha 1881 (dále DRC), s. 115 a 362. Tyto lány byly osvobozeny od platů arcibiskupově komoře.
- 11 Zde je nutno opravit Dobiášovo určení vsí *Vthyessouici* a *Mylotici* (J. DOBIÁŠ, *Dějiny*, s. 178–179 a 382) — vzhledem k zachycení domény arcibiskupským urbářem a berním rejstříkem jde spíše o vsi Útěchovičky (nikoli Útěchovice; DRC, s. 373) a Milotičky (kde arcibiskupovi zbyl *custos silvae*; DRC, s. 123–124).
- 12 RBM II, č. 1765, s. 763.
- 13 FTB, č. 267, s. 207–208; obecně Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula, její samospráva a postavení do doby husitské*, Sborník historický 19, 1972, s. 5–48, zde s. 11–13, a Rostislav NOVÝ, *Dýmné*, Časopis společnosti přátel starožitností 68, 1960, č. 1, s. 1–9.
- 14 Např. pozn. 12; RBM IV, č. 1011, s. 403.
- 15 Příbramská fara byla ostatně v roce 1310 připojena ke svatojilské prebendě — tamní kanovníci se podíleli na spirituální správě diecéze, mnozí byli též arcijáhny. RBM IV, č. 1964, s. 773–774; Z. HLEDÍKOVÁ, *Kapituly*, s. 42–45.
- 16 Jiří ŠEBÁNEK — Sáša DUŠKOVÁ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) IV/1, Praha 1962, č. 183, s. 334–335 (rok 1250). K zajištění příjmů kostela

Horšovský Týn a drobnější celky soustředěné kolem jednotlivých dvorů, specifická situace je v případě Týna nad Vltavou s biskupskou kapitulou a augustiniánům darované Roudnice).¹⁷ Ke ztrátě patronátů a postupnému zániku povinností vůči biskupu-feudálovi došlo vesměs v průběhu dlouhého episkopátu Jana IV. z Dražic (1301–1343) v souladu s dovršením transformace správy biskupských statků; tehdy se ostatně řečický distrikt, byť formálně až do předhusitské sekularizace jednotný, rozpadá do několika menších okrsků kolem nových center. Vedle Řečice šlo o městečka Rychnov a Vyskytnou s purkrabským sídlem a *civitas* Pelhřimov, jehož centrální funkce byla spíše neformální.¹⁸ To ale nevylučuje pozdější zapojení kléru do správy zejména drobnějších a odlehlejších majetků, byť o tom není zpráv a rovněž mladší hospodářská evidence arcibiskupských statků o tom mlčí. Ostatně podobných vazeb patron — plebán lze především v soudních aktech pražské konzistoře doložit celou řadu.

Vratme se ale k již naznačenému seznamu arcibiskupských far (viz příloha). Z 53 far doložených na arcibiskupských statcích po polovině 14. století¹⁹ náleželo v 27 případech patronátní právo arcibiskupovi, v dalších sedmi případech to lze — většinou z hlediska majetkového — důvodně předpokládat,²⁰ a konečně ve čtyřech případech jej sdílel s místní šlechtou (na Rožmitálsku a Křivsoudovsku). K dalšímu kostelu arcibiskup *podával* spolu s tamní šlechtou — podíl na podacím právu náležel k Arnoštem získané přífařené vsi.²¹ Tyto smíšené patronáty vycházejí ze způsobu nabytí jednotlivých celků a jejich předchozího vývoje. Typickou je dvojice štěpánovského a křivsoudovského okrsku: zatímco první se čtyřmi farními kostely patřil k nejstarším biskupským držávám a není takřka pochyb o tom, že tamní farní síť je výsledkem jeho působení, sousední Křivsoudovsko směnil Jan IV. s Rožmberky. Zdá se, že oba tamní kostely mohly vzniknout z jejich iniciativy za podílu místních vladyků, byť o kostelech listina z roku 1307 nehovoří — šlo patrně o část oněch ostatních příslušejících práv.²² Vedle toho prezentoval arcibiskup Arnošt před květnem 1351 faráře Jana ke kostelu v Hořepníku na Pelhřimovsku, ten ovšem musel o faru vést spor s klerikem Mikulášem, prezentovaným

náleželo několik drobných lokalit v okolí a osvobození poddaných od vyjmenovaných zemských robot.

17 Zdeněk BOHÁČ, *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, Historická geografie 18, 1979, s. 165–203, a D. TROJAN, *Tobiáš*, s. 34–74 a 121, tam rovněž některé připomínky ke studii Z. Boháče.

18 *DRC*, s. 113–143; D. TROJAN, *Tobiáš*, s. 70–74, s odkazy na další literaturu.

19 Pomíjím ty, které náležely arcibiskupství jen přechodně, a dále patronáty, jež byly součástí rodových statků jednotlivých arcibiskupů (typicky podíl Olbrama ze Škvorce na prezentaci ke kostelu v Horce: *LC VI*, s. 48).

20 Pokud bylo doloženo, že konfirmační knihy zachycují jen zhruba polovinu až tři pětiny skutečně provedených prezentací, v případě arcibiskupových kostelů by byl tento podíl ještě nižší. První zmínka o výkonu patronátního práva nezřídka pochází až z počátku 15. století, byť je zřejmé, že šlo o dlouhodobou (arci)biskupskou držbu. V některých případech zmínka chybí úplně a existenci fary a kostela dokládají jiné prameny. K výpočtu naposledy Václav NEČADA, *Dobrušský děkanát a jeho klérus do roku 1436*, *Studia historica Brunensia* (dále SHB) 68, 2021, č. 1, s. 245–312, zde s. 261–263 s odkazy na starší práce.

21 Jde o farní kostel v Kocelovicích na Strakonicku — viz přílohu.

22 *RBM II*, č. 2134, s. 919–920.

„falešnými patrony“, tedy zřejmě vlastníky vsí — Rožmberky. Jan se (kontumačně) prosadil až na základě papežského rozsudku, neboť pražský oficiál kauzu původně rozhodl v jeho neprospěch — nelze tedy vyloučit, že „falešným patronem“ byl naopak arcibiskup; zvláště, když dalšími doloženými patrony (byť až roku 1403) jsou majitelé vsí.²³

Patronát dalších tří kostelů náležel zemanské šlechtě, dvou králi a jednoho již zmíněnému příbramskému faráři,²⁴ zbývajících jedenáct náleželo k zajištění kapitulních prebend, arcijáhenství a ve dvou případech arcibiskupským klášterním fundacím. Protože i po odvodu části výnosu k prebendě měla být zajištěna výživa klerika zajišťujícího *curam animarum*, muselo jít o fary dostatečně výnosné, byť je v tomto ohledu řečická fara spíše nadstandardní — je patrné, že šlo o kostely v centrech jednotlivých distriktů. Není jisté, nakolik se faráři (respektive vikáři) těchto inkorporovaných kostelů zmíněným způsobem podíleli na správě (arci)biskupových temporálií i v době, kdy bylo pouto biskup jako patron — farář rozvolněno a vztah biskupa vůči správci fary se příliš nelišil od poměru k ostatním farářům v diecézi. Vzhledem k tomu, že řadě z nich plynuly příjmy i z (arci)biskupských vsí — z kostelních nemovitostí a podílu na *podýmném* — je nutno tento potenciálně sporný vztah brát v potaz, byť jej prameny 14. století takřka pomíjejí.²⁵

S rozvojem (arci)biskupských městeček ve druhé polovině 14. století²⁶ fundovali tamní měšťané jeden nebo více oltářů při farním kostele; vedle výrazu osobní zbožnosti ale tyto akty vnímejme rovněž jako snahu o reprezentaci a emancipaci této bohatnoucí skupiny arcibiskupových poddaných. V řadě případů (Český Brod, Trhový Štěpánov, Příbram) nacházíme mezi patrony jen měšťany, mezi patrony oltáře sv. Zikmunda v mariánské kapli pelhřimovského farního kostela rovněž pražského arcibiskupa; ten byl rovněž jedním z fundátorů kaple Božího těla při řečickém kostele.²⁷

Vztah pražského (arci)biskupa k jeho kostelům a farářům prošel v průběhu 13. a 14. století znatelnou proměnou, podobně jako se vyvíjelo postavení (arci)biskupa samotného. Je patrné, že obecné prosazení kanonických zásad ve vztahu biskup — patron — farář, tj. především řádný průběh konfirmace farářů, ochrana farního majetku a fungování církevního soudnictví (sporného i nesporného), bylo podstatným úkolem ještě Jana IV. z Dražic.²⁸ Zejména ve druhém případě mohl být biskupův vztah

23 Klement BOROVIČ (ed.), *Liber Erectionum* (dále *LE*) I, Praha 1873, s. 16–17; V. NEČADA, *Topografie*, s. 136–139; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého IV*, Praha 1885, s. 342–343. Arcibiskup si patronát osoboval zřejmě z pozice vlastníka Vítovic, ležících na opačném břehu říčky Trnavy a snad ke kostelu přiřazených. Fara odváděla zdaleka nejvyšší roční desátek v rámci děkanátu (132 gr.): Václav Vladivoj TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium*, Praha 1873 (dále *RDP*), s. 54.

24 Otázkou zůstává jeho zakladatel — snad jím byl některý pražský arcibiskup; první zmínku o Bohutíně uvádí až arcibiskupský berní rejstřík (*DRC*, s. 327).

25 Ilustrativně vztah řečického vikáře k jeho lánům v arcibiskupské Brtné, viz pozn. 10; k průběhu takového sporu např. *RBM II*, č. 1765, s. 763.

26 Rostislav NOVÝ, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, Československý časopis historický 21, 1973, č. 1, s. 73–109.

27 Odkazy v příloze.

28 Prosazování biskupské konfirmace farářů shrnul Josef ŽEMLIČKA, *Návrat českých pánů k pohanství? Ke zprávě Františka Pražského o křivdách na farním kléru*, in: Martin Nodl —

vzorem řadě šlechticů, byť i hlava diecéze vedla několik doložených sporů o (neprávně) odňaté desátky, příjmy a statky.²⁹ O opakovaném požadavku na důstojné ekonomické zajištění farářů a vikářů již byla řeč.

Byť prvou zmínku o biskupově venkovském kostele uvádí Kosmas již k roku 1070,³⁰ o vývoji farní sítě na biskupském zboží lze jen velmi rámcově spekulovat — a sice na základě sledování biskupem iniciované kolonizace, obecnějších trendů a charakteru získaného majetku. Především na scelených statcích v jihovýchodních Čechách bylo zajištění duchovní péče povinností biskupa-feudála, neboť zde často neexistovala ani teoretická možnost přiřadit tyto vsi k jiným, mimo biskupský distrikt založeným kostelům tak, aby bylo možno dodržet požadovanou vzdálenost vsí od farního chrámu.³¹ V případě rozdrobených distriktů byla ovšem řada biskupských vsí přiřazena k nebiskupským kostelům a naopak; s výjimkou drobných sporů zaznamenaných v soudních aktech pražské konzistoře ze závěru sledovaného období se mi ovšem nepodařilo najít žádný pramen, který by tyto vztahy přibližoval.³²

Soupis kostelů, k nimž biskup držel patronát (potažmo šlo o jeho vlastní fundace), bude vzhledem k torzovitému dochování (a snad i vedení) záznamů o biskupském majetku vždy neúplný. Jedná se především o drobné državy „episcopatu minus utiles“, kterých se biskupové zejména v průběhu druhé poloviny 13. století zbavovali. Typickým příkladem je směna majetků a kostela v Markovicích na Čáslavsku s vilémovskými benediktiny za ves Sulice u Jílového.³³ Kolik podobných kostelů uniká naší pozornosti?

Na základě výše výběru papežského desátku — přes veškerou problematičnost tohoto pramene³⁴ — je patrné, že arcibiskupské kostely patřily (s výjimkou městských) spíše k průměrným až chudším, podobně jako fary pod patronátem jiných církevních institucí. Zatímco příjmy kostelů šlechtických patronů (lhostejno, jak movitých) byly

František Šmahel (edd.), *Pohané a křesťané. Christianizace českých zemí ve středověku*, Praha 2019, s. 31–44.

²⁹ Ilustrativním příkladem je pře nám již známého příbramského faráře Vojslava o biskupem Tobiášem prý protiprávně odňaté desátky ze šesti vsí v distriktu (*RBM II*, č. 1765, s. 763); podobně také spor bílinského arcijáhna Havla s týmž biskupem o blíže neurčené statky (*FTB*, č. 15–16, s. 12–14).

³⁰ Berthold BRETHOLZ (ed.), *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, MGH SS rer. Germ. NS, München 1995, s. 120 (Žerčice).

³¹ Porovnáváme-li ovšem hustotu farní sítě, je nutno vzít v potaz rovněž hustotu a charakter osídlení. Proto je namístě kriticky revidovat apriorní soudy o tom, že biskup spirituální správu svých statků zanedbával.

³² Ilustrativně spor o desátky ze vsi Tuchoraz náležející faráři v Přistoupimi: Ferdinand TADRA (ed.), *Acta Judiciaria consistorii Pragensis VI*, Praha 1893, s. 172–173, č. 40, a s. 211, č. 150.

³³ *CDB VI/1*, č. 241, s. 295–296. K arondizační politice D. TROJAN, *Tobiáš*, s. 48–50. Oproti tomu je možné pominout kostely na statcích jen krátkodobě vlastněných — typicky Sepekovsko a Ratajsko, získané Tobiášem z Benešova jako odškodnění za újmy mu způsobené podporou krále a ztracené na počátku, respektive někdy v průběhu první poloviny 14. století (tamtéž, s. 44–46).

³⁴ Vojtěch VANĚK, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, Český časopis historický 100, 2002, č. 3, s. 497–521. Dále podotkneme, že tyto rejstříky vesměs neodrážejí příjmy z později získaných příjmů a platů.

vedle původního nadání obdařovány celou řadou jednorázových i pravidelných platů, (arci)biskup tyto potřeby, vycházející ze středověké *ekonomiky spásy*, neměl. Zbožné dary směřoval jednak katedrálnímu kostelu a kapitule, případně ostatním kapitulám pod svou kolací, a jednak později vlastním klášterním fundacím. Je nutno striktně rozlišovat, které dary poskytl z vlastního (rodového nebo zakoupeného) majetku a které pocházely z jeho komory. Na druhou stranu je ovšem patrně bohaté zajištění těch kostelů, jejichž faráři se měli podílet na biskupových temporáliích.

Některé drobné statky pražského (arci)biskupství náležely pod spirituální správu olomoucké diecéze. Šlo v první řadě o městečko Kojetín s příslušnými osadami, Jaroměřice na Malé Hané a do počátku 13. století i Podivín; ovšem jen v prvním případě lze alespoň nazít vztah obou biskupů (respektive jejich kancelářů) v této specifické rovině.³⁵ Biskup Tobiáš nechal vzhledem k probíhajícím nepokojům opevnit původní kojetínský kostel se hřbitovem a proměnit je ve tvrz, následně ovšem žádal olomouckého kolegu Bruna, aby nařídil příslušnému děkanovi založit nový kostel se hřbitovem („oratorium et cimiterium fundare“), tj. aby ze své pravomoci toto založení potvrdil. Lze předpokládat, že hmotné zajištění bylo pouze převedeno k novému kostelu.³⁶

Jedna z nejstarších zmínek o pražských synodálních statutech (ante 1289) zapovídá patronům inkastelaci kostelů v souvislosti s vlnou domácích nepokojů, ale rovněž 28. konstitucí würzburské synody (1287) „Proti ničení kostelů opevňováním“.³⁷ Byť ne vždy musel být dopad tak fatální jako v případě Kojetína, šlo jistě o podstatný zásah do podoby duchovní správy každé farnosti. Podstatný rozdíl je ovšem v užití opevnění — zda šlo o tvrz útočištnou, nebo obrannou (refugium), která byla farní obci spíše ku prospěchu, což do jisté míry povoluje i 19. kánon konstitucí IV. lateránského koncilu. Tak měl rovněž biskup Tobiáš opevnit řadu svých kostelů, zřejmě před vlastním synodálním zákazem.³⁸ Vztah biskupa a jeho poddaných, tedy úvahy o jakémisi ideálním feudálově (zejména v otázce odvodů dávek a robot), jsou ovšem nad rámec této studie.

Biskupovu přítomnost a vztah ke kostelu a farní obci vyjadřovala vedle liturgických formulí v řadě případů rovněž výzdoba kostela samotného. V presbytáři kyjského kostela lze sledovat poměrně rozvinutý reprezentativní program pražských (arci)biskupů — postupně vznikající nástěnné malby zobrazují v pontifikálním rouchu Tobiáše z Benešova, Jana IV. z Dražic, Arnošta z Pardubic a zřejmě Jana II./III.;

35 D. TROJAN, *Tobiáš*, s. 80–84.

36 FTB, č. 172, s. 136–137. Tvrz ovšem posloužila někdy mezi lety 1282–1289 biskupovu bratru a tamnímu správci Milotovi z Dědic k výpadu proti blízkým biskupským vsím, přičemž olomoucká kapitula si stěžovala rovněž pražskému biskupovi (FTB, č. 184, s. 144–145).

37 Jaroslav V. POLC — Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002, s. 14–17 a 95; Johann Martin LAPPENBERG (ed.), *Hamburgisches Urkundenbuch I*, Hamburg 1907, č. 830, s. 683–697.

38 Gelasius DOBNER (ed.), *Series episcoporum et archiepiscoporum Pragensium*, Monumenta Historica Bohemica III, Praha 1774, s. 37–42, zde s. 38. Pramen ovšem odráží realitu zhruba o půlstoletí pozdější (mimo jiné Herálec a Křivsoudov v biskupových rukách). V ostatních případech je ale tento způsob ochrany zboží pravděpodobný. Robert ANTONÍN a kol., *Čtvrtý lateránský koncil a české země ve 13. a 14. století*, Praha 2020, s. 370.

připomeňme ovšem, že od roku 1306 k němu nepodával biskup, ale bílinský arcijáhen.³⁹ Podobně se arcibiskup Arnošt podílel na přestavbě horšovskotýnského farního kostela sv. Apolináře, který již jeho předchůdci přivtělili k tamnímu arcijáhenskému beneficiu. Je tedy patrné, že (arci)biskup vztah k původně svým kostelům nutně nerozvolnil, ale spíše redefinoval.⁴⁰

* * *

Pokusme se tedy shrnout několik předchozích poznámek. Síť kostelů na biskupských statcích, vznikajících zřejmě v dlouhém intervalu mezi koncem 11. a počátkem 14. století a v téže době postupně nabývajících farních práv, zajišťovala v první řadě základní *curam animarum*, a to nikoli výhradně pro (arci)biskupovy poddané. S přihlédnutím k rozložení patronátních práv se ovšem nezdá, že by se na těchto fundacích výrazněji spolupodílely jiné osoby, a o vztahu těchto nebiskupských poddaných k biskupskému kostelu nelze, snad s výjimkou obecných výzev k řádnému odvádění desátku, nic konkrétního soudit. Vzhledem k absenci podobné stížnosti v poměrně podrobném výčtu křivd, které se daly biskupu Tobiášovi, by snad bylo možné předpokládat, že k tomu alespoň v jeho době nedocházelo, anebo že šlo o problém spíše podřadný.

Je pochopitelné, že ani (arci)biskupským farám a plebánům se, vzhledem k jejich počtu a rozložení, nevyhnuly běžné nešvary středověké církve — nezdá se ovšem, že by jakkoli vyčnívaly nad průměr.⁴¹ Při některých, zejména chudších farních obrocích navíc dochází k poměrně častému střídání duchovního správce; řada záznamů o těchto směnách (snad vzhledem k povaze a účelu evidence) v konfirmačních knihách chybí. Vzájemné směny dvou far pod arcibiskupským patronátem jsou velmi ojedinělé a nezdá se tedy, že by v tomto ohledu arcibiskup (potažmo jeho generální vikář a kancelář) sledoval jakoukoli strategii.

Jak bylo patrné, podstatně více informací — jak je to ovšem pro starší středověk typické — je k dispozici pro sledování temporální stránky vztahu biskupa a jeho faráře, respektive fary; tím ovšem nemá být řečeno, že taková nutně musela být i skutečnost. Tyto fary byly vesměs nadány z biskupského majetku (jak movitého, tak nemovitého). Biskup s nimi — se souhlasem kapituly — mohl poměrně volně nakládat, tedy prostřednictvím jejich výnosů zajišťovat jiná, nekurátní benefícia. Tyto donace (jistých šest z celkového počtu jedenácti) jsou patrné zejména v průběhu dlouhého

39 Dalibor PRIX — Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Středověký kostel sv. Bartoloměje v Praze 9 — Kyjích do počátku husitských válek*, Umění 41, 1993, č. 3–4, s. 231–261. Méně výrazně též heraldická výzdoba kostela ve Smolnici a portálu v Pálči, postoupených r. 1337 roudnickým augustiniánům (Stanislav KASÍK, *Heraldická výzdoba presbytáře kostela sv. Bartoloměje ve Smolnici*, Genealogické a heraldické informace 19, 2015, s. 42–66).

40 Miroslav SMAHA, *Nová zjištění o přestavbě kostela svatého Apolináře v Horšovském Týně*, in: Miroslav Šmied — František Záruba (edd.), *Ve službách českých knížat a králů*, Praha 2013, s. 202–232.

41 Letmé přehlednutí akt korektorů kléru ukazuje, že běžné prohřešky proti celibátu, opilství a hazardní hry se nevyhýbaly ani arcibiskupovým farám; uvádět příklady netřeba. Nezdá se tak jeho farář končil v jeho vězení.

episkopátu Jana IV. z Dražic, což zřejmě souvisí jednak se snahou tyto osoby (vesměs se podílející na správě diecéze, respektive kapituly) zajistit, ale rovněž s rozvojem hospodářské správy jednotlivých distriktů. V průběhu první poloviny století totiž zřejmě mizí povinnosti některých farářů v biskupově temporální správě a tyto relativně bohaté fary v jednotlivých centrech mohou být postoupeny jiným osobám. V několika jiných případech (Český Brod, Trhový Štěpánov a Pelhřimov) k tomu nedošlo a je otázkou, zda to považovat za promyšlený plán, či spíše svým způsobem náhodu. Odlišná situace pak nastala v distriktech, které byly přikoupeny až v průběhu 14. století.

Vyčerpávající zhodnocení donací patronátního práva k jednotlivým arcijáhenským a jiným obročím bude stejně jako případně hlubší sledování vazeb v rámci far arcibiskupských možné až po doplnění databáze *Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*,⁴² případně v souvislosti s vypovídajícím sídelně-historickým a hospodářsko-správním zhodnocením (arci)biskupských statků. Je tedy více než patrné, že obě stránky (arci)biskupského úřadu — temporální i spirituální — spolu více než jen souvisí. S ohledem na poměrně nízký počet far a zároveň povahu pramenů ovšem nelze předpokládat, že by v hrubých obrysech naznačený výklad bylo možné zásadněji zpřesnit, respektive upravit.

PŘÍLOHA

Fary na arcibiskupském zboží (stav pro druhou polovinu 14. století)⁴³

Praha a okolí

— Kyje — inkorporováno r. 1306 k bílinskému arcijáhenskému (RBM II, č. 2775, s. 1214)

Českobrodsko⁴⁴

— Český Brod (60–80 gr.) — arcibiskup (1361: LC I/1, s. 150); mezi lety 1389 a 1402 měšťané zakládají čtyři oltáře, arcibiskup má podíl na založení špitálu

— Bylany u Českého Brodu (30 gr.) — arcibiskup (1364: LC I/2, s. 39)

42 Naposledy Blanka ZILYNSKÁ — Jana SYNOVCOVÁ-BOROVIČKOVÁ, *Církevní topografie středověkých Čech. Projekt databázového zpracování: aktuální stav*, Studia historica Brunensia 68, 2021, č. 1, s. 227–243.

43 Rozsah jednotlivých distriktů podle Z. BOHÁČE, *Pozemková držba*, passim s opravami. V závorce u jednotlivých far roční výše farního desátku, kde je doložena (RDP, passim). Zmíněny jen ty, které náležely arcibiskupství po polovině 14. století, nebo jsou k jejich faram podstatně starší zmínky; studie rovněž nepřipomíná zboží, které biskupství náleželo jen krátkodobě (Sepekovsko, Ratajsko) a v poznámce 5 zmíněné pražské patronáty. Uvádím vždy jen první doloženou prezentaci, nedošlo-li ke změně. Josef EMLER — František Antonín TINGL (edd.), *LC I-X*, Praha 1865–1889.

44 Podrobně David TROJAN, *Kouřimský děkanát: Jeho struktura a topografie farního kléru v době předhusitské*, Sborník archivních prací 72, 2022, č. 1, Heslová příloha, č. 4, 5 a 37; Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecéze litomyšlská. Místopis církevní do r. 1421*, Praha 1914, s. 239.

- Přistoupim (60 gr.) — arcibiskup (1360: *LC I/1*, s. 116); arcibiskup drží jen některé statky
- Zibohlavý (36 gr.) — arcibiskup (1365: *LC I/2*, s. 59)

Žerčicko — Běcharsko⁴⁵

- Žerčice (21 gr.) — arcibiskup (1403: *LC VI*, s. 97)
- Běchary (72 gr.) — patronát hradeckého arcijáhna, který tam drží dvůr (*LE IV*, s. 376); v r. 1416 „protentokrát“ prezentuje arcibiskup (*LC VII*, s. 188); r. 1403 zal. oltář, k němuž prezentuje Drslav z Cholenic (*LC VI*, s. 88)

Roudnicko

- Roudnice — fara inkorporována tamním augustiniánům (1333: *RBM III*, č. 2041, s. 793)
- Lounky — dokladem existence kostela zřejmě jen stavba, snad arcibiskupský patronát⁴⁶
- Černěves (15 gr.) — arcibiskup (1364: *LC I/2*, s. 57)
- Straškov (24 gr.) — arcibiskup (1363: *LC I/2*, s. 12)
- Černouček (36 gr.) — patronát místních vладыků (1403: Smil z Beřkovic; *LC VI*, s. 65)

Horšovotýnsko

- Horšovský Týn — patronát horšovského arcijáhna — pražského kanovníka (1367: *LC I/2*, s. 94)
- Křakov (16 gr.) — arcibiskup (1414: *LC VII*, s. 103)⁴⁷
- Horšov (33 gr.) — arcibiskup (1414: *LC VII*, s. 134)
- Třebnice (14 gr.) — kostel známý pouze z *RDP*, s. 89

Rokycansko

- Rokycany (5 fert.) — fara inkorporována tamním augustiniánům (1363: *RBM VII*, č. 1475, s. 888)

Příbramsko

- Příbram (36 gr.) — fara r. 1310 inkorporována k pražské kanovnické prebendě (*RBM IV*, č. 1964, s. 773–774; *RDP*, s. 22); r. 1409 prezentuje k tamnímu oltáři Božího těla farář a měšťané (*LC VI*, s. 261)
- Višňová (18 gr.) — královský patronát (1363: *LC I/2*, s. 30)
- Bohutín (mimo desátkový rejstřík) — patronát příbramského faráře (1408: *LC VI*, s. 238)

⁴⁵ Tamtéž, s. 258–259 a 464.

⁴⁶ Nelze vyloučit, že jde o kapli sv. Mikuláše (*RDP*, s. 75), případně o filiálu. Stavba pochází původně ze 13. století; ves samotná byla rozdělena mezi řadu vlastníků. Miroslav ADÁMEK, *Stavební vývoj kostela sv. Mikuláše v Lounkách ve středověku*, Litoměřicko: Vlastivědný sborník 25, 1989, s. 47–64.

⁴⁷ Neobvyklé je zde dar ročního platu 13 kop několika drobnými vладыky, aby plebán u kostela vydržoval další dva kněze (*LE V*, č. 948, s. 699).

- Strážiště (36 gr.) — arcibiskup (1411: *LC VII*, s. 23)
- Těchnice (12 gr.) — kostel známý pouze z *RDP*, s. 64, snad arcibiskupský patronát
- Rakovice (30 gr.) — kostel známý pouze z *RDP*, s. 63, snad arcibiskupský patronát
- Lašovice (42 gr.) — královský patronát (1379: *LC III–IV*, s. 113)
- Radobytce (42 gr.) — arcibiskup (1418: *LC VII*, s. 251, 261 a 274)
- Pohoří (36 gr.) — patronát vладыků (z Pohoří, Nového Dvora a Horky; 1376: *LC III–IV*, s. 47)
- Slivice (36 gr.) — arcibiskup (*LC VII*, s. 225)

Rožmitálsko

- Rožmitál pod Třemšínem (60 gr.) — patronát arcibiskupa a pánů z Rožmitálu (na základě koupě statku: *RBM V*, č. 237, s. 126; 1371: *LC II*, s. 58)
- Kocelovice (30 gr.) — patronát arcibiskupa, pánů z Rožmitálu, vладыků z Tchořovic a Kocelovic (1372: *LC II*, s. 78); podíl, který před r. 1400 ztrácí, spojen s držbou vsi Chlum
- Čížkov (24 gr.) — patronát arcibiskupa a pánů z Rožmitálu (1377: *LC III–IV*, s. 62)

Vltavotýnsko⁴⁸

- Týn nad Vltavou — kostel inkorporován vltavotýnské biskupské kapitule (1360: *LC I/1*, s. 115; *RDP*, s. 23)

Chýnovsko

- Chýnov (21 gr.) — kostel inkorporován týnskému kanovníkovi (1380: *LC III–IV*, s. 124; *Cancellaria Johannis de Dražic*, č. 29, s. 46)

Trhovoštěpánovsko⁴⁹

- Trhový Štěpánov (36 gr.) — arcibiskup (1377: *LC III–IV*, s. 50); měšťané r. 1405 zakládají oltář sv. Doroty (*LC VI*, s. 151)
- Keblov (30 gr.) — arcibiskup (1416: *LC VII*, s. 193); k oltáři sv. Máří Magdalény podávají vладыkové ze Sedlice (1403: *LC VI*, s. 97)⁵⁰ a r. 1414 zmínka o oltáři svatých patronů, k němuž podávají vладыkové z Keblova a Soutic (*LC VII*, s. 131)

48 Z. HLEDÍKOVÁ, *Svět*, s. 50, pozn. 82, mezi farami na arcibiskupském zboží s jiným patronem mylně připomíná Dražice a Chrástany; obě vsi ovšem nepatřily arcibiskupovi, nýbrž Rožmberkům, respektive týnské kapitule (August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník království Českého*, Praha 1909, s. 166 a 333; Z. BOHÁČ, *Pozemková držba*, mapa 15). Ve druhém případě je ovšem pravděpodobné, že biskup faru založil a následně ji spolu se vsí daroval své kapitule. V případě fary v Dražicích Z. Hledíková směšuje středočeské Dražice, kde Jan IV. v r. 1340 založil kostel sv. Ludmily a držel zde patronát z titulu patrimonium (Z. HLEDÍKOVÁ, *Cancellaria Johannis*, č. 33, s. 47) a který později náležel pánům z Dubé na Dražicích (*LC VII*, s. 50, a A. SEDLÁČEK, *Hrady X*, Praha 1932, s. 238), a jihočeské Dražice na Tábořsku, kde drželi patronát Rožmberkové (*LC III–IV*, s. 134).

49 J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 187–188, 196–197, 199–200 a 210.

50 Po smrti oltářníka Svatoslava se o právo prezentace hlásí rovněž keblvský farář Izák, zápis je ovšem mřežován, tj. zneplatněn (*LC VI*, s. 91). Oltářníci se velmi rychle střídají, což předpokládá malý výnos benefícia.

- Mnichovice (9 gr.) — arcibiskup (1358: *LC I/1*, s. 74)
- Soutice (18 gr.) — podací místních vladyků (1412: *LC VII*, s. 61)

Křivsoudovsko⁵¹

- Křivsoudov (36 gr.) — patronát sdílí arcibiskup a vladykové z Paseky (1403 arcibiskup zastoupen kanovníky: *LC VI*, s. 89; 1406 arcibiskup: *LC VI*, s. 181); 1409 ke kaplanství prezentuje Maršík z Alberovic (*LC VI*, s. 279); ke kostelnímu nadání patří „villa plebani“ Chrastovice (*DRC*, s. 396).
- Borovnice (15 gr.) — patronát sdílí arcibiskup a vladykové z Borovnice (1371: *LC II*, s. 52); plebán drží nějaké lány ve Strojeticích (*DRC*, s. 394).

Herálecko⁵²

- Krásná Hora (36 gr.) — fara mezi lety 1308–1323 inkorporována ke svatojilskému děkanství (*Cancellaria Arnesti*, s. 432–433; *LC I/1*, s. 57)
- Úsobí (12 gr.) — arcibiskup (1372: *LC II*, s. 78)
- Herálec (mimo desátkový rejstřík) — zřejmě arcibiskupský patronát (chybí přímá zmínka v *LC*)

Řečicko

- Červená Řečice (1 kopa) — fara r. 1301 inkorporována k pražskému kustodství (*RBM II*, č. 1915, s. 753, a č. 1928, s. 759); ke kapli Božího těla založené r. 1415 prezentuje arcibiskup a přísežní městečka (*LC VII*, s. 249 a 259)
- Česká (Biskupská) Vyskytná (44 gr.) — arcibiskup (1374: *LC III–IV*, s. 4)
- Dolní Cerekev (6 gr.) — arcibiskup (1358: *LC I/1*, s. 81)
- Chvojnov (54 gr.) — zřejmě arcibiskup (chybí přímá zmínka v *LC*)
- Lidmaň (chudé) — arcibiskup (1372: *LC II*, s. 73)
- Nová Cerekev (102 gr.) — arcibiskup (1359: *LC I/1*, s. 97)
- Nový Rychnov (30 gr.) — arcibiskup (1375: *LC III–IV*, s. 41)
- Pelhřimov (2 kopy) — zřejmě arcibiskup (chybí přímá zmínka v *LC*); k oltáři sv. Zikmunda v kapli Panny Marie zřízenému r. 1391 prezentuje arcibiskup, rychtář a přísežní města (*LC V*, s. 106; *LE IV*, s. 374); k oltářům Panny Marie (zal. r. 1384) a sv. Ondřeje (r. 1405) prezentuje rychtář (*RBMV I/2*, č. 2079, s. 499, a *LE VII*, s. 6)
- Rovná (12 gr.) — arcibiskup (1405: *LC VII*, s. 5)
- Hořepník (132 gr.) — arcibiskup Arnošt si r. 1351 patronát nárokuje, jeho farář ustanoven až na základě papežského rozsudku (*LE I*, s. 56–57), před 1403 jej ztrácí; ves samotná nepatří k distriktu (podle jeho rozsahu v závěru 14. století)

Herštejn

- Hora sv. Václava (28 gr.) — arcibiskup (1359: *LC I/1*, s. 88)

⁵¹ J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 188–189 a 205.

⁵² Obvody Herálecka a Řečicka z hlediska farní správy podrobně zpracoval V. NEČADA, *Topografie*, passim.

Helfenburk⁵³

- Blíževedly (9 gr.) — arcibiskup (1389: *LC III-IV*, s. 213)
- Robeč (54 gr.) — arcibiskup (*Cancellaria Johannis de Dražic*, č. 84, s. 52)
- Hošťka (27 gr.) — r. 1358 prezentuje brémští kanovník Mikuláš (*LC I/1*, s. 72); r. 1365 (tedy po zakoupení) a později prezentuje arcibiskup (*LC I/2*, s. 69)
- Tuhaň (36 gr.) — arcibiskup (1363: *LC I/2*, s. 8)

Další drobná držba

- Vtelno u Mostu (12 gr.) — inkorporováno spolu s částí příjmů r. 1306 k bílinskému arcijáhenství (*RBM II*, č. 2775, s. 1214; *LC III-IV*, s. 62); r. 1413 prezentuje arcibiskup (*LC VII*, s. 75)

RÉSUMÉ:

Primarily, the network of the churches on the episcopal estates was securing *curam animarum* for the subjects of the bishops and, to a lesser extent, of the neighboring feudal lords. The parishes in the central localities (*oppida*) were also partaking in the economic administration of the bishopric estates (notary) — local pastors received a share from the income of the district; these duties probably disappeared during the first half of the 14th century. The bishop of Prague incorporated some, usually richer, parishes into other prebends participating in the church administration, but he often retained influence over these churches as well. A thorough evaluation of the application of the patronage law by the Archbishop of Prague will be possible only after completing the database of the Church topography of medieval Bohemia; however, the archbishop's office did not seem to follow any well-thought-out strategies in this matter but rather acted on an ad hoc basis. Moreover, the office approached her pastors with considerable restraint when enforcing the obligation to register each confirmation in the relevant *Liber Confirmationum*.

Mgr. David Trojan absolvoval magisterské studium starších českých dějin na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, v současné době je doktorandem při Katedře církevních dějin a literární historie Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Zaměřuje se především na otázky předhusitských církevních a hospodářských dějin, na dějiny osídlení a historiografickou reflexi těchto témat (david.3an@gmail.com).

53 Zde nutno opravit Z. BOHÁČE, *Pozemková držba*, s. 178: Jan Očko mezi lety 1374–1375 zakoupil hrad Helfenburk, ovšem statky mezi ním a Roudnicí arcibiskup získal již dříve (Blíževedly nejpozději na konci 13. století), jak dokládá i držení patronátů (srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*, Praha 1923, s. 98–99).